

ظرفیت‌های فرهنگی پارادایلماسی فرامرزی کشورهای حوزه ایران فرهنگی

(صفحات ۱۱۷ تا ۱۴۸)

DOR: ۲۰.۱۰۰۱.۱.۱۷۳۵۸۶۶۳.۱۳۹۹.۱۵.۱.۵.۶

نوع مقاله: پژوهشی

احمد ساعی^۱ * مریم خالقی‌نژاد^۲ * علی‌اشرف نظری^۳ * مجید توسلی^۴

پذیرش: ۹۸/۱۰/۱۰

دریافت: ۹۸/۰۶/۲۷

چکیده

امروزه کنشگران فروملی، خواهان فعالیت‌های مختلف در عرصه ارتباطات برون‌مرزی می‌باشند. این فعالیت تحت عنوان پارادایلماسی در چارچوب برخی قوانین، منجر به افزایش قدرت ملی یک کشور و حکومت می‌شود. به جهت اهمیت فرهنگ در دنیای حاضر و کارکردهای آن، در این مقاله برآنیم تا به بررسی ظرفیت فرهنگی پارادایلماتیک کشورهای حوزه ایران فرهنگی، به نظریه پارادایلماسی فرامرزی فرهنگی بپردازیم و نشان دهیم که چه ظرفیت‌هایی از جهت برقراری پارادایلماسی فرامرزی فرهنگی مابین ایران و کشورهای مورد تحقیق وجود دارد. طبق بررسی انجام شده، یافته‌های پژوهش بر وجود ظرفیت‌های فرهنگی مختلف اعم از زبان، قومیت، دین، هویت، معماری، ادبیات، مشاهیر و آداب و رسوم تأکید دارد. مسئله مقاله آن است که اکنون چه ظرفیت‌های فرهنگی مشترکی مابین کشورهای حوزه ایران فرهنگی وجود دارد؟ در پاسخ، فرضیه مقاله بر این استوار است که زمینه‌های مختلف فرهنگی اعم از زبان، قومیت، دین تا معماری و هنر و زمینه‌های علمی مختلف برای ارتباطات فرامرزی پارادایلماتیک فرهنگ وجود دارد.

کلیدواژه‌ها: پارادایلماسی فرامرزی، فرهنگ، هویت و قومیت، زبان و مذهب، هنر و معماری

۱. دانشیار مدعو گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ایران، (نویسنده مسئول). saie@ut.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری رشته علوم سیاسی، دانشکده حقوق و الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران Khaleghinezhad.m@gmail.com

۳. دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، ایران. aashraf@ut.ac.ir

۴. دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. tavasoli@gmail.com

۱- بیان مسئله

فرایندهای ناشی از جهانی‌شدن موجب تحولاتی در عرصه فرهنگی شده است که بارزترین آن‌ها تحول در کنشگران و شکسته‌شدن مرزهای جغرافیایی است. هرچند در گذشته هم این کنشگران نوظهور دارای فعالیت‌های کوچکی بوده‌اند اما اکنون زمینه برای فعالیت یک کنشگر با ظرفیت‌های متنوع فراهم شده است. این فعالیت‌ها در قالب نظریه پارادایلماسی قابل تبیین است. کنشگران می‌توانند از این عنصر در جهت تقویت ظرفیت‌های متنوع خود، به‌خصوص در عرصه فرهنگی بهره ببرند، زیرا زمینه‌های فرهنگی می‌تواند به‌عنوان پلی برای روابط بیشتر در ابعاد اقتصادی و سیاسی ایفای نقش نماید.

امروزه فرهنگ به‌عنوان عامل مهمی در سنجش قدرت کشورها و ملل مختلف محسوب می‌شود و شاهد تدابیر مختلف از سوی دولتمردان و حکومتگران برای این مسئله هستیم که چگونه می‌شود از این عنصر بیش‌ازپیش استفاده کرد و با تقویت اشتراکات فرهنگی، روابط میان ملت‌ها را حفظ و تقویت نمود. از سوی دیگر تجربه ثابت کرده از نظر فرهنگی روابطی پایدار و مستحکم است که خودبنیاد، خودجوش و برگرفته از خواست جمعی مردم برای ارتباط با مخاطبان‌شان در سرزمین‌های دیگر باشد. برای همین امر است که در بسیاری از موارد مشاهده شده که مردم به قومیت‌ها، هم‌زبانان و یا هم‌فرهنگ‌های خود بیشتر از کنشگران دولتی و حکومتگران آن کشور اعتماد و گرایش دارند. در این بین نظریات و استراتژی‌های مختلفی ارائه شده که یکی از آن‌ها پارادایلماسی است. لذا مسئله اصلی مقاله، ظرفیت‌های پارادایلماتیک فرهنگی در زمان حال است. سؤال اصلی مقاله آن است که ظرفیت‌های پارادایلماسی فرامرزی کشورهای حوزه ایران فرهنگی کدامند؟ در پاسخ، فرضیه بر این مبناست که؛ ظرفیت‌های فرهنگی گوناگونی مانند زبان، خط، هنر، معماری و... در بین کشورهای حوزه ایران فرهنگی وجود دارد که به‌طور دقیق با ذکر منابع تجربی و مستند مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲- ادبیات پژوهش

۲-۱- ادبیات تجربی: در حال حاضر در متون فارسی هیچ منبعی یافت نشده که به پارادایلماسی فرامرزی با محوریت ایران فرهنگی بپردازد، اگرچه می‌توان به کتاب پارادایلماسی که توسط ناصر پورحسین و مریم خالقی نژاد در سال ۱۳۹۶ به نگارش

درآمده اشاره کرد اما این کتاب به پارادایلماسی میان کرمانشاه و کردستان عراق با تأکید بر مرز مشترک جغرافیایی پرداخته است. در منابع خارجی با وجود برخی کتب و مقالات مانند نظریه و عمل در پارادایلماسی که در سال ۲۰۱۵ توسط کازنتسو ارائه شده و یا پارادایلماسی در عمل: روابط خارجی و حکومت‌های فروملی که توسط آلدکو و کیتینگ در سال ۱۹۹۹ به نگارش درآمده می‌توان اشاره نمود، اما همین آثار موجود اندک نیز تنها به بررسی نظریه پارادایلماسی با مرز مشترک پرداخته‌اند. تفاوت و نوآوری پژوهش حاضر در این است که به نظریه پارادایلماسی با از بین بردن مرزهای جغرافیایی برای کشورهای حوزه ایران فرهنگی می‌پردازد. بدین صورت که در این تحقیق ظرفیت‌های پارادایلماتیک فرهنگی در ابعاد مختلف، بدون در نظر گرفتن مرزهای جغرافیایی در بین کشورهای حوزه ایران فرهنگی مورد بررسی قرار گرفته است.

۲-۲- ادبیات نظری: پارادایلماسی فرامرزی

بازیگران فروملی به‌عنوان برخی از مهم‌ترین بازیگران قرن بیست و یکم در دو عرصه ملی و بین‌المللی ظاهر شده‌اند. در برخی زمینه‌ها، کشورهایی که نتوانسته‌اند برخی از موانع را در مسیر روابط میان‌ملت‌های مختلف را برطرف کنند، اینک در حال یافتن راه‌حلی‌هایی در سطح فراملی، منطقه‌ای و فروملی هستند که برخی از اقدامات از طریق پارادایلماسی قابل تبیین است. بیشتر شدن روابط میان کشورها نشان از جهانی‌سازی اقتصادی، تمرکز دایی و افزایش فعالیت‌های پارادایلماتیک دارد. این پویایی فراملی برای یافتن راه حل مشکلات مشترک جهانی و منطقه‌ای، از طریق راه‌های فعلی و پیشبرد اشکال جدید همکاری‌های چندجانبه بسیار مهم است. در این خصوص می‌توان به نوشته‌های موجود در سازمان ملل متحد در خصوص کنشگران فروملی و حاکمیت‌های غیرمتمرکز اشاره کرد "حاکمیت غیرمتمرکز هنگامی که با دقت برنامه‌ریزی شده و به‌طور مؤثر اجرا شود و در آن مدیریت کافی صورت گیرد، منجر به پیشرفت چشمگیر در بهزیستی شهروندان در سطح محلی خواهد شد و تأثیر جمعی آن می‌تواند موجب تقویت زندگی انسان شود" (۲: UNDP, ۲۰۰۴). از دید این نوشتار اگر دولت‌های مختلف بتوانند در قالب چارچوب‌های دولتی و قانونی به پارادایلماسی بهای بیشتری بدهند ممکن است، پیشرفت مناسبی را برای توسعه فرهنگی و اقتصادی فراهم کند، بدینگونه که برخی کنشگران

فروملی به جهت ارتباط بیشتر و عمیق‌تر با مردم، نسبت به نیازهای شهروندان آگاه‌تر و آشنا تر هستند، به همین دلیل احتمالاً انتقال ابعادی از مسئولیت به سطوح پایین‌تر از دولت یعنی کنشگران غیردولتی می‌تواند به سیاست‌گذاری مؤثرتر جهت پرداختن به مسائل و مشکلات کمک کند (Martinez, 2017: 100-109).

به صورت کلی سیاست خارجی امروز با آنچه که "دیپلماسی چند لایه" توصیف شده مشخص می‌شود (Hocking, 1993: 3). این به معنی مشارکت بازیگران در سطوح فراملی در روابط بین‌الملل است، آنچه که دو کاکک^۱ (1990) آنرا "پارادایمی" است. پارادایمی به معنی فعالیت کنشگران غیردولتی در چارچوب برخی مقررات برای ارتباط با هم‌نوعان خود در کشورهای هم‌مرز می‌باشد. بسیاری از کشورها از طریق پارادایمی فرهنگی توسط کنشگران مانند NGO ها، شهرداری، انجمن‌های دوستی، شهرها و ... به تقویت ارتباطات بین‌المللی خود پرداخته و یا موجب برندسازی فرهنگی برای آنان شده است. بارسلونا نمونه بارز این مورد در کشورهای غربی است. پارادایمی فرهنگی علاوه بر تأثیرگذاری بر شخصیت فردی شهروندان بارسلونا، موجب معرفی و شناساندن این شهر در جهان گردیده است. شهرهایی که فرهنگ را به عنوان میراث و هنر را به عنوان شیوه‌های زندگی صادر می‌کنند، می‌توانند به عنوان بخشی از پروژه‌های برندسازی شهرها، به صورت نمادین به هویت‌های دیگر متصل شوند و از نظر استراتژیک در معرض اهداف متنوع سیاسی و اقتصادی قرار گیرند. در چارچوب جهانی سازی فرهنگی و اقتصادی، ظهور پارادایمی فرهنگی با تشدید "برندسازی فرهنگی" به عنوان ابزاری برای رقابت جهانی عمل می‌کنند. کنشگران فروملی در عرصه سیاست خارجی سطح مداخلات خود را در روابط بین‌الملل و ایجاد شبکه‌های جهانی افزایش داده که این تحول، چالشی برای درک مدل سنتی دیپلماسی است (Zamorano & Rodriguez morato, 2019, 2).

نظریات پارادایمی که قبلاً مطرح شد بر محور و ابعاد جغرافیایی و مرزهای مشترک تأکید فراوانی داشتند اما در این پژوهش نظریه پارادایمی فرامرزی مد نظر است. بدین معنا که ضمن رعایت تمامی اصول نظریه پارادایمی با مرزهای مشترک،

^۱ یادوچاچک

مرزهای جغرافیایی به مرزهای فرهنگی تغییر داده شد تا محدوده فعالیت کنشگران عرصه پارادایلماسی را بتوان فراتر از محدوده جغرافیایی همسایگان بیان نموده و زمینه روابط برای کنشگران فروملی در کشورهایی که مرز مشترک ندارند را فراهم کرد. یکی از مهم‌ترین علت‌ها، تأثیر فرهنگ قومیتی و گرایش قومیت‌ها به هم‌نوعان خود است. این نگاه حتی در بسیاری از کشورها می‌تواند تهدیدهای کنشگران فروملی را به فرصت تبدیل کند و باعث بازآفرینی روابط کنشگران با قومیت‌های فرامرزی در کشورهای دیگر شود. بسیاری از نظریه‌پردازان بر سه لایه مهم پارادایلماسی تأکید دارند، کازنسو از مهم‌ترین نظریه‌پردازانی است که به‌طور جامع به لایه‌های پارادایلماسی پرداخته، وی معتقد است که پارادایلماسی دارای سه لایه اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و جغرافیایی است.

سطح اول: هدف حکومت‌های فروملی در توسعه روابط بین‌الملل جذب سرمایه-گذاری‌های خارجی، شرکت‌های بین‌المللی در منطقه و به‌دست آوردن بازار جدید برای صادرات است.

سطح دوم: شامل همکاری‌های فرهنگی از قبیل آموزشی، تکنیکی، تکنولوژی و... است. در این سطح ابعاد بیشتر و گسترده‌تری وجود دارد. در عرصه فرهنگی ممکن است برخی مناطق درصدد ارتقاء جایگاه خود در عرصه بین‌المللی به‌عنوان تمامیت‌های فرهنگی خودگردان باشند. گروهی دیگر ممکن است درصدد همکاری با دیاسپورای^۱ خود در سراسر جهان باشند و تلاش کنند تا حمایت شهروندان محلی خود در خارج از کشور را برای کسب اهداف دیپلماتیک به دست آورند (دهشیری، ۱۳۹۲: ۳۷-۳۹).

سطح سوم: شامل علایق و توجهات سیاسی است که برگرفته از نزدیکی جغرافیایی و موقعیت مشترک جغرافیایی است.

از موارد مهم دیگر در مبحث پارادایلماسی، وجود زمینه‌های قانونی پارادایلماسی در کشورهاست که بایستی در قانون مشخص شود چه اختیاراتی به واحدهای فروملی واگذار گردد چراکه در صورت عدم تعریف در قانون اساسی ممکن است کنشگران

^۱ Diaspora به پراکندگی، مهاجرت یا آوارگی گروهی از مردم گفته می‌شود که دور از خانه و کاشانه خود زندگی می‌کنند؛ پراکندگی و پخش شدن بر پهنه‌های سرزمینی

فروملی هیچ میلی به انجام اینگونه روابط نداشته باشند. پارادایم‌های فرامرزی در صورتی می‌تواند در افزایش قدرت ملی یک کشور موثر باشد که به صورت رسمی و از طرف دولت و دیگر ارگان‌های دولتی به رسمیت شناخته شود (Kuznetsov, ۲۰۱۵: ۱۰۸-۱۱۰).

با در نظر گرفتن تحولات مختلف امروزی از قبیل جهانی شدن، بوجود آمدن پارادایم‌های فرامرزی و تغییر مرزهای جغرافیایی به مرزهای فرهنگی، می‌توان گفت؛ بازنمایی و تأکید بر مرزهای فرهنگی موجب تقویت و گسترش اشتراکات فرهنگی، تمدنی و هویت مشترک می‌گردد. بنابراین از نگاه این پژوهش پارادایم‌های فرامرزی با مرزهای فرهنگی نتایج مطلوب تری را به جهت برقراری روابط میان کنشگران فروملی دارد.

۳- روش پژوهش

روش این پژوهش به صورت تحلیلی، تبیینی و با استفاده از منابع اصیل و معتبر است. همچنین ابزار گردآوری مطالب به صورت کتابخانه‌ای، اسنادی و میدانی است که از طریق انجام مصاحبه فراهم آمده است.

۴- تحلیل تجربی

در این قسمت به بررسی مؤلفه‌های مشترک میان کشورهای حوزه ایران فرهنگی می‌پردازیم.

۴-۱- هویت و قومیت

هر انسانی تمایل دارد که هویت خود را آگاهانه در یک گروه خاص جستجو کند. هر فردی می‌تواند به صورت هم‌زمان و به شکلی عادی چندین هویت را بپذیرد، بنابراین شمار هویت‌ها بنا به سنت‌های اجتماعی گوناگون متفاوت است (عزتی و احمدی سیلوه، ۱۳۸۹: ۱۸) تاج فل می‌گوید: رایج‌ترین تعریف هویت قومی برگرفته از روانشناسی اجتماعی است. هویت قومی از حس تعلق و توسل به گروه قومی فرد ناشی می‌شود و محیط پیرامون شخص را مرزبندی می‌کند (Way & et al, ۲۰۰۶: ۶۱). به همین منظور باید از این تنوع زیستی و قومیتی به عنوان محرکی اصلی در منطقه و در میان قومیت‌های مختلف کشورهای حوزه فرهنگی استفاده کرد. استفاده از این اهرم بزرگ؛ یعنی هویت و قومیت‌های مختلف، برای تقویت بیشتر روابط فرهنگی و اقتصادی کشورهای مشترک

حوزه فرهنگی ایران سبب می‌شود که هویت‌های خردتر در راستا و مسیر هویت ملی، نقش هم‌افزایی را داشته و به تقویت و تأمین منافع ملی کمک نماید. دولت‌ها نیز می‌توانند از این امر به‌عنوان فرصتی برای نزدیک‌تر کردن قومیت‌هایی که حس جدایی‌طلبی به هویت ملی دارند استفاده نموده؛ توانایی آن‌ها را برای افزایش قدرت و تحقق منافع ملی به کار گیرند. از سوی دیگر می‌توان با استفاده از ظرفیت‌های مشترک میان اقوام، برخی نابرابری‌ها را با استفاده از توانایی خود آن‌ها به برابری و پیشرفت تبدیل کرد.

در ایران اقلیت‌های قومی گوناگونی همچون ترک، ترکمن، کرد، لر، بلوچ، عرب، ارمنی، آشوری و ... در کنار هم زندگی می‌کنند که می‌توان از طریق تأکید و برجسته‌سازی اشتراکات فرهنگی و زبانی ایشان به تقویت روابط اقتصادی و اجتماعی میان آنان پرداخت و از بروز مسائل حساسیت‌زا جلوگیری به عمل آورد. با عطف به وجود قومیت‌های مختلف چندگانه در سرتاسر ایران و کشورهای پیرامون ایران اعم از قومیت‌های فارس، کرد، ترک، بلوچ، آذری، ترکمن و ... در جدول شماره یک اشتراکات قومیتی و هویت‌های قومی مختلف در هر کشور بیان شده است. به دلیل نبود آمار یکنواخت در سازمان‌ها و یا منابع مختلف، آمارها به دو صورت درصد و تعداد نفر بیان شده و هدف از این قسمت نه برای آمارسنجی بلکه برای اثبات وجود قومیت‌ها با ظرفیت‌های مختلف، در جهت ایجاد روابط و ظرفیت‌های پارادایماتیک فرامرزی است.

جدول ۱- قومیت‌های موجود در کشورهای حوزه ایران فرهنگی

کشور	قومیت
ایران	فارس، کرد، ترک، آذری، لر، بلوچ، عرب، ترکمن، تالش، ارمنی، آشوری و ...
ترکیه	ترک (۷۵ درصد) آذری ترکمن (۲۰ هزار شهروند) قفقازی‌ها کرد (حدود ۱۵ الی ۲۰ درصد) رومی (حدود دو میلیون) لاز (حدود یک و نیم میلیون) اقلیت‌های عرب (۱/۵ الی ۲ میلیون نفر)، بلغاری،

ظرفیت‌های فرهنگی پارادایمی فرامرزی کشورهای حوزه ایران فرهنگی.....

بوسنیایی، آلبانی - ارامنه	
عراق	عرب (۷۵ تا ۸۰ درصد) - کرد (بزرگترین قومیت بعد از عرب) - ترکمن - آشوری - ارمنی - رومی - کلدانی
افغانستان	پشتون (حدود ۶۰ درصد) - تاجیک (۱۲ درصد) - هزاره (۲۷ درصد) - ازبک (۹ درصد) - بلوچ (۲ درصد) - ترکمن (۳ درصد) ...
پاکستان	سندی‌ها - پشتون (۱۵/۴۲ درصد) - بلوچ (۳/۵۷ درصد)
ترکمنستان	ترک (۱ درصد) - ترکمن (۸۰ درصد) - ازبک (۴ درصد) - کرد (کمتر از ۱ درصد) - ارمنی - بلوچی (۱۰۰ هزار نفر) - آذربایجانی - روس - قزاق - تاتار
تاجیکستان	تاجیک (۶۴/۹ درصد) - ازبک (۲۵ درصد) - ترکمن (۴ درصد) - قرقیز و ...
آذربایجان	آذری (حدود ۹۱ درصد) - ترک (۴ درصد) - لژین - ارمنی (۱/۳ درصد) - روس - تالش - کرد (۱ درصد)
گرجستان	گرجی - ارمنی (۴/۵ درصد) - آذری (۶۳ درصد) - روسی - اوکراینی و ...
ارمنستان	ارمنی (حدود سه میلیون نفر) - کرد (۱ درصد) - آشوری - اوکراینی - یونانی
هند	سندی - کشمیری - پنجابی - ارمنی - بلوچ (یک میلیون نفر) - پشتون (۱۳ هزار نفر)
قزاقستان	قزاق - ترک (۶ درصد) - روس - تاجیک (۲ درصد) - ازبک (۳/۳ درصد) - آذری ۰/۵ - اوکراین

منبع: World Directory Of Minorities And Indigenous People و کتاب سبزو وزارت خارجه مربوط به هر کشور، (۱۸: ۲۰۱۱، Analytical report)، (TRT، ۲۰۱۷)، (شبكة اطلاع رسانی افغانستان)، سایت رسمی سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی (قسمت اطلاعات مربوط به هر کشور) و مصاحبه با برخی کارشناسان مربوطه در سازمان فرهنگ که در فهرست منابع ذکر شده است.

بر اساس جدول مذکور به دلیل وجود قومیت‌های مشترک، هویت‌های مشترکی نیز در میان کشورهای نام‌برده وجود دارد. به همین جهت ظرفیت‌های مختلف پارادایماتیک قومیتی و هویتی در بین کشورهای ایران فرهنگی وجود دارد.

۴-۲- زبان

از ابتدای زندگی بشر، زبان به عنوان پایدارترین عامل ارتباطی میان اقوام و ملل قرار گرفته؛ به طوری که نمی‌توان از اهمیت آن در برقراری ارتباطات مختلف چشم‌پوشی کرد. ممکن است امروزه مردمان مختلف با زبان رسمی کشورهای دیگر بیگانه باشند اما در برقراری ارتباط بتوانند با همتایان و هم‌نوعان زبان قومیتی و یا گویش محلی خود ارتباط برقرار نمایند. بدیهی است کنشگران فروملی از طریق زبان قومی مشترک، به راحتی می‌توانند با هم‌زبانان خود در آن‌سوی مرزها رابطه برقرار نمایند. جمهوری اسلامی ایران نیز به جهت دارا بودن زبان و گویش‌های مختلف می‌تواند از این ظرفیت به عنوان فرصتی برای تقویت و افزایش روابط مختلف فرهنگی و اقتصادی توسط کنشگران فروملی بهره‌بردار.

جدول ۲- زبان رایج (اقلیت و اکثریت) مورد استفاده کشورهای حوزه ایران فرهنگی

کشور	زبان
ایران	فارسی، ترکی، کردی، مازندرانی، لری، بلوچ، عرب،
ترکیه	ترکی، عربی، کرمانجی و برخی گویش‌های دیگر کردی، لاز، ترکی تنها زبان رسمی است
عراق	عربی (به‌خصوص با استان خوزستان ایران)، کردی، ترکی آذری، ارمنی، ترکمن
افغانستان	پشتو (زبان اکثریت مردم است)، فارسی، ترکی، ازبک و ترکمن، بلوچی، گرجی، قزاقی، نورستانی
پاکستان	اردو (زبان ملی)، پشتو (دومین زبان رایج)، سندھی، پنجابی، سیرایی، بلوچی و...
ترکمنستان	ترکمن، روسی، ازبکی
تاجیکستان	تاجیک، روسی، ازبکی، پامیری
آذربایجان	ترکی آذری - روسی - تات (تات) تالشی
گرجستان	گرجی، ارمنی، ترکی، روسی، سوان و تات (تالشی)...
ارمنستان	ارمنی، کردی، تات (تالشی)
هند	هندی، اردو، کشمیر، فارسی
قزاقستان	قزاق، ترکمن، ارمنی، فارسی تاجیکی، ازبکی، ترکی، آذربایجانی

ظرفیت‌های فرهنگی پارادایمی فرامرزی کشورهای حوزه ایران فرهنگی.....

منبع: World Directory Of Minorities And Indigenous People و کتاب سبز وزارت خارجه مربوط به هر کشور، سایت رسمی سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی (قسمت اطلاعات مربوط به هر کشور) و مصاحبه با کارشناسان مربوطه که در قسمت منابع ذکر شده است.

برخورداری زبان ترکی در ترکیه از ۶۰۰۰ واژه فارسی، بخش مهمی از اشتراکات در حوزه زبان و ادبیات ایران و ترکیه است (صفرخوانی، ۱۳۹۶). در عراق، زبان فارسی بعد از زبان عربی، دومین فراوانی زبانی نسخه‌های خطی را به خود اختصاص داده است. از نظر زبانی، نسخه‌های خطی اسلامی دو کشور عراق و ایران همپوشانی بالایی دارند (صادق‌زاده و ایقان، ۱۳۹۷: ۶۲). از دیگر زبان‌های مشترک، زبان کردی است. این زبان در منطقه کردستان عراق و سپس در مرزهای کردستان ایران مشترک هستند. زبان عربی کشور عراق، بسیار متفاوت با زبان‌های عربی کشورهای دیگر است. این امر به علت تشابهات و اختلاط زبان عربی عراق با زبان فارسی است (مصاحبه با حسینی، کارشناس کشورهای عربی و مترجم کتب عربی، ۱۳۹۹)

زبان مشترک بین ایران، افغانستان و تاجیکستان دری است. پشتو زبان مشترک افغانستان و پاکستان است. پشتو زبان دومی است که ریشه تاریخی ایرانی دارد و مردم نوار شرقی ایران از برخی گویش‌های آن استفاده می‌کنند. بیش از نیمی از مردم افغانستان پشتوزبان هستند. این آمار در پاکستان نیز بسیار زیاد است. همچنین اقلیتی نزدیک به پنجاه هزار نفر در ایران به این زبان تکلم می‌کنند (لطفی، ۱۳۹۴: ۷۲). در پاکستان، چهار زبان عمده رایج که در جدول شماره دو نشان داده شده است، وجود دارد که می‌توان از اشتراکات زبان پشتو و سپس بلوچی و پنجابی با ایران، برای افزایش تعاملات استفاده کرد. در کشور ترکمنستان، زبان ترکمن زبان رسمی است که با دو گویش عمده به گروه ترکمن جنوبی تعلق دارد. در اطراف عشق‌آباد و مرو، اقوامی هستند که با زبان فارسی آشنایی کامل دارند (میرفخرایی و فیروزمندی بندپی، ۱۳۹۵: ۴۳۷-۴۳۸). مردم کشور تاجیکستان عموماً فارس‌زبانند و تکلم به زبان فارسی دری در میان آن‌ها رواج کامل دارد، طوری که به دلیل اشتراکات واژگانی میان گویش‌های ترکمنی ترکمنستان و ایران و سپس زبان فارسی، مردم زیادی به زبان پارسی آشنایی دارند (ابراهیمی ترکمان، ۱۳۸۵)

وجود حدود ۱۴۰۰ واژه فارسی در زبان ارمنی مردم ارمنستان باعث برخی اشتراکات زبانی شده است. علاوه بر برخی گویش‌ها و اقلیت‌های زبانی مانند کردی،

همانندی واژگان زبان‌های ایرانی و ارمنی بسیار زیاد است (کشیشان، ۱۳۸۴: ۱۰۸). در ارتباط با آذربایجان، وجود قوم بزرگ آذری و سپس قوم تات و تالشی، عامل تساهلی در ایجاد روابط مردم کشور آذربایجان و ایران محسوب می‌شود. در این کشور مردمان بسیاری هستند که به زبان فارسی تکلم می‌کنند. اگرچه دولت آذربایجان تکلم به زبان فارسی را تقریباً ممنوع کرده اما وجود این ظرفیت امر مهمی در ارتباطات طرفین تلقی می‌شود و ممکن است از طریق کنشگران فروملی بتوان به کمرنگ شدن اختلافات میان دو کشور کمک کرد.

در گرجستان، زبان گرجی و برخی اقلیت‌های زبانی مانند تات (تالشی) و آذری تأثیر مهمی در روابط ایران و گرجستان از نظر اشتراکات زبانی و برقراری روابط بین کنشگران فروملی دارد. در قزاقستان نیز گویش‌های مشترکی میان ایران و مردمان آن کشور وجود دارد که در جدول بالا قابل مشاهده است. مهم‌تر از همه وجود بیش از دوهزار لغت فارسی در زبان قزاقی است که خود نشانه روابط ریشه‌دار فرهنگی دو ملت است (مصاحبه نویسنده با رایزن فرهنگی ایران در آستانه، ۱۳۹۹).

زبان فارسی هشت قرن پیش وارد هند شد که ۷۰۰ سال بر تارک اندیشه، روابط، سیاست، اقتصاد و فرهنگ هند حاکمیت داشت؛ به گونه‌ای که کلیه آثار مهم فرهنگی، مذهبی، سیاسی، ادبی، مکاتبات، اسناد شخصی و دولتی و احکام قضایی هند به زبان فارسی نوشته می‌شد و مدت‌های مدیدی، این سرزمین مهد پرورش شعر و ادب فارسی بود و هنوز هم این اشتیاق برای بازپروری ادب فارسی وجود دارد (عالمی، ۱۳۹۱: ۲۴-۲۵). با بررسی اشتراکات زبانی میان کشورها، به خصوص وجود لغات مشترک مشخص گردید گویش‌های مشترک یکی از ظرفیت‌های پارادایماتیک فرهنگی می‌باشد.

۴-۳-دین

ارزش‌های اجتماعی مشترک در همه زمان‌ها موجب ایجاد پیوندی عمیق میان مردمان جوامع مختلف شده است. دین به‌عنوان عنصر پیوند دهنده میان مردم در قالب ارزش‌های اجتماعی محسوب می‌شود که توانسته اشتراکات و پیوندهای عمیقی را در بین پیروان خود ایجاد نماید. در منطقه خاورمیانه به جهت گستره وسیع دین اسلام، این دین به‌عنوان عنصر و ارزش مشترک اجتماعی، افراد زیادی را هویت مشترک دینی بخشیده و موجب

ظرفیت‌های فرهنگی پارادایمی فرامرزی کشورهای حوزه ایران فرهنگی.....

پیوندهای گوناگونی شده است.

۴-۳-۱- ادیان و مذاهب غیر اسلامی

با توجه به وجود افراد مسلمان در میان کشورهای حوزه ایران فرهنگی، یکی از مهم‌ترین ظرفیت‌های فرهنگی مشترک، دین اسلام محسوب می‌شود. با این وجود تعداد زیادی افراد غیرمسلمان در این کشورها زندگی می‌کنند که در جدول شماره ۳ به بررسی اشتراک دینی در بین کشورهای منطقه پرداخته شده است.

جدول شماره ۳- ادیان رسمی و موجود کشورها

کشور	دین
ایران	اسلام : ۹۹ درصد (حدود ۹۰ درصد شیعه و ۹ درصد اهل تسنن)، سایر گروه‌های اسلامی مانند اسماعیلی، اهل حق و ... سایر گروه‌های مذهبی زرتشتی، بهایی، فرقه‌های مختلف مسیحیت، یهودی و ...
ترکیه	اسلام (حدود ۹۹ درصد از جمعیت، بیشتر آن‌ها اهل سنت هستند)، مسیحیت علوی، ارمنی، آشوری، یهودی و بهایی.
عراق	حدود ۹۹ درصد مسلمانند که ۶۰ الی ۶۵ درصد شیعه، ۳۲ تا ۳۷ درصد اهل سنت، جمعیت باقی مانده اقلیت‌های مذاهب مختلف مانند مسیحی، بهایی، ایزدی و ... هستند.
افغانستان	اسلام (حدود ۹۹ درصد مسلمان که بیش از ۲۵ درصد آن‌ها شیعه هستند و مابقی اهل سنت می‌باشند)، اقلیت یهودی و هندوئیسم و ...
پاکستان	اسلام، هندوئیسم، مسیحیت، بودائیسم و احمدیه
ترکمنستان	دین اسلام با جمعیت ۸۵ درصد از اهل سنت، مذهب رسمی است، سپس مسیحیان ارتدکس با آمار ۹ درصد بالاترین جمعیت و شیعیان به لحاظ آماری در درجه سوم قرار دارند. همچنین فرقه‌های مختلف یهودی و مسیحی نیز وجود دارد.
تاجیکستان	در این کشور اسلام اهل سنت و مسیحیت ارتدکس از مذاهب موجود است اگرچه نمی‌توان از وجود فرقه‌های دیگر مذهبی چشم‌پوشی کرد.
آذربایجان	دین اسلام با اکثریت شیعه، اقلیت اهل سنت و سپس مسیحیت ارتدکس در این کشور وجود دارد.
گرجستان	مسیحیت ارتدکس ۸۳ درصد، اسلام ۱۰ درصد؛ سایر اقلیت‌های مذهبی مانند یهودی، مسیحی، ایزدی و ... نیز وجود دارند.
ارمنستان	مسیحیت ارمنی با ۹۲/۶ درصد دین رسمی است. اقلیت‌هایی با درصد‌های بسیار پایین مسلمان، یهودی و ... وجود دارند.
هند	هندوئیسم، اسلام، مسیحیت، بودیسم، یهودی و ...
قزاقستان	اسلام سنی حنفی ۶۳ درصد، اقلیت‌های شافعی، تشیع، مسیحیت و ..

منبع: World Directory Of Minorities And Indigenous People و کتاب سبز وزارت خارجه مربوط به هر کشور، سایت رسمی سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی (قسمت اطلاعات مربوط به هر کشور) و مصاحبه با برخی کارشناسان مربوطه که در قسمت منابع ذکر شده است.

۴-۳-۲-اسلام به عنوان دین مشترک

دین اسلام و ارزش‌های فرهنگی نشأت گرفته از آن را می‌توان جزء یکی از مهم‌ترین اشتراکات میان کشورهای منطقه دانست. مذاهب اسلامی متعددی در کشورهای منطقه وجود دارد که هرچند در برخی از کشورها درصد پیروان آن بسیار ناچیز است اما این اشتراک مذهبی می‌تواند سبب قدرت فرامنطقه‌ای سازمان کنفرانس اسلامی شود و به افزایش قدرت جهان اسلام و به تبع آن خاورمیانه در نظام بین‌المللی منجر شود (جعفری ولدانی، ۱۳۷۱: ۲۷). براساس آمارهای موجود اشتراکات دینی در میان کشورهای منطقه بسیار زیاد است.

در کشور ترکیه طبق آخرین آمارهای اعلام شده از سوی سایت‌های معتبر و رسمی، پس از اهل سنت، علویان بزرگترین گروه مذهبی ترکیه به حساب می‌آیند، تا جایی که جمعیت آن‌ها حدود ۲۰ میلیون نفر (۲۵ درصد) تخمین زده می‌شود. از این میان شیعیان اثنی عشری حدود ۵ درصد این جمعیت را تشکیل می‌دهند (World Shia Muslims Population, ۲۰۲۰).

در عراق وجود عتبات عالیات امامان معصوم، برگزاری مراسم مشترک مانند عاشورا و اربعین و ... پیوند دینی و مذهبی مناسب و عمیقی میان مسلمانان کشور عراق و ایران وجود دارد.

اکثریت مسلمانان افغانستان اهل سنتند و شیعیان دوازده امامی به قوم هزاره و سپس به قوم قزلباش اختصاص دارند؛ (اگرچه شمار اندکی از هزاره‌ها نیز پیرو اهل سنت هستند) شمار قلیلی از تاجیکان و بلوچ‌ها نیز شیعه هستند (ناصری داودی و احمدی، ۱۳۸۴: ۳).

حدود ۸۰ درصد از جمعیت پاکستان را اهل سنت تشکیل می‌دهد. حدود کمتر از ۲۰ درصد مسلمانان این کشور را شیعیان تشکیل می‌دهند (نجفی سیار و علی پور، ۱۳۹۲: ۱۰۹-۱۱۱).

در تاجیکستان ۹۰ درصد مسلمان و عموماً حنفی‌مذهبنند. نزدیک به ۵ درصد مردم

این کشور شیعه و اغلب اسماعیلی هستند (حیدری، ۱۳۸۵: ۱۲). جمهوری آذربایجان، بعد از ایران رتبه دوم را در تعداد جمعیت شیعه دارد که خود نمود بارز وجود زمینه‌های فرهنگی مشترک می‌باشد. به موجب قانون اساسی سال ۱۹۹۵ (م) آذربایجان، دولت این کشور مبتنی بر سکولاریزم است و دین از دولت جدا است. دو نهاد برای رفع نیازمندی‌ها و الزامات دینی شهروندان وجود دارد، اولین نهاد وابسته به هیئت دولت و دومین نهاد، "اداره دینی مسلمانان شیعه و سنی" است که حوزه رسالت این نهاد حتی به ماورای مرزها نیز می‌رسد (تاشتان، ۱۳۸۵: ۲-۴).

در ترکمنستان، اسلام مذهب اکثر مردم این کشور است. ۸۹ درصد ترکمن‌ها مسلمان (اکثریت آنها پیرو مکتب حنفی از مذهب اهل سنت هستند) و ۹ درصد پیرو کلیسای ارتدوکس روسیه هستند. در حال حاضر اکثریت شیعیان ترکمنستان را آذری-الاصولها تشکیل می‌دهند و تعدادی از شیعیان فارس‌زبان بلوچ و کرد به صورت پراکنده در این کشور زندگی می‌کنند (گزارش نماینده جامعه المصطفی، ۱۳۹۳). از کل تعداد جمعیت گرجستان تقریباً ۶۰۰ هزار نفر مسلمان هستند (اشرافی، ۱۳۹۵: ۱).

وجود اقلیت مسلمان در کشور کم جمعیت ارمنستان، یکی از مهم‌ترین عوامل تقویت همگرایی دو کشور محسوب می‌شود که می‌توان با توسعه روابط فرهنگی، به ارتباطات دیگری نظیر روابط اقتصادی دست یافت.

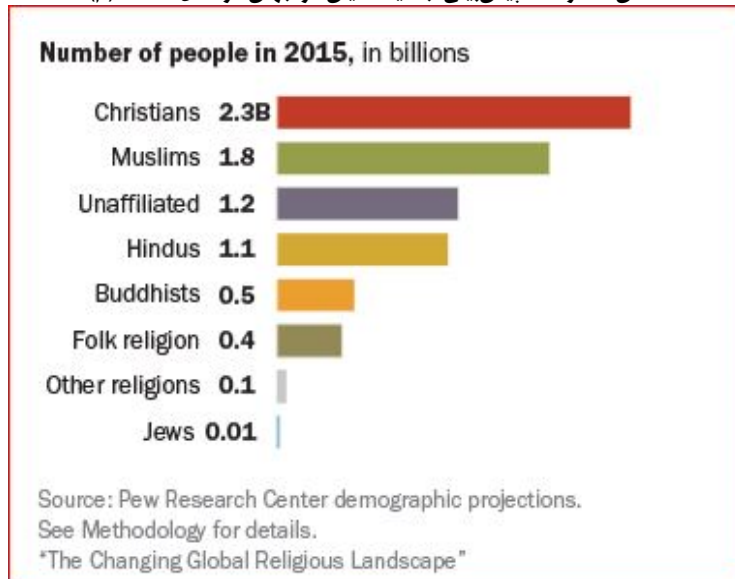
طبق برخی از آمارهای رسمی دولت هند، هم‌اکنون تعداد مسلمانان این کشور بیش از ۱۲۰ میلیون نفر است. شیعیان حدود ۳ درصد از کل جمعیت هند، یعنی بیش از ۲۸ میلیون نفر هستند. در سال‌های اخیر با وجود آنکه تعداد مسلمانان هندوستان رو به افزایش است، اما نقش سیاسی آنان در حکومت، به دلیل تفرقه و قوم‌گرایی کاهش یافته است (عالمی، ۱۳۹۱: ۲۷-۲۸).

در کشور قزاقستان با وجود دو دین رسمی مسیحیت و اسلام، بیشتر مسلمانان از فرقه اهل سنت می‌باشند.

پس از بررسی اشتراکات دینی در کشورهای مورد بررسی، طبق آخرین آمار، کشورهای ایران، ترکیه، هند و پاکستان جز ۱۰ کشوری هستند که در جهان بیشترین

جمعیت مسلمان را دارند، همچنین مرکز "Pew Research Center" در یک بررسی در سال ۲۰۱۲ م از رشد فزاینده مسلمانان در جهان خبر داده است. به همین دلیل با استناد به تصاویر دوگانه زیر توسط این مرکز که به پیش‌بینی فزاینده رشد جمعیت مسلمانان در سال ۲۰۱۵ پرداخته است، در اولین تصویر نشان داده شده که مسلمانان دومین جمعیت جهان در سال ۲۰۱۵ م خواهد بود و تصویر دوم نشان از رشد فزاینده این جمعیت در سال‌های آتی دارد که می‌تواند موقعیت و ظرفیت مناسبی برای برنامه‌ریزی و اقدامات دیپلماتیک و پارادایماتیک در میان کشورهای مسلمان باشد.

عکس شماره ۱- پیش‌بینی جمعیت ادیان در جهان در سال ۲۰۱۵ (م)

منبع: Pew Research Center, ۲۰۱۲

۱. اندیشکده‌ای آمریکایی است که به بررسی، تحقیق و ارائه اطلاعات در مورد نگرش‌های افکار عمومی و روندهای شکل‌دهنده دنیا و امریکا می‌پردازد.

عکس شماره ۲- تعداد مسلمانان در آینده

	Projected 2015 population	% of world population in 2015	Projected 2060 population	% of world population in 2060	Population growth 2015-2060
Christians	2,276,250,000	31.2%	3,054,460,000	31.8	778,210,000
Muslims	1,752,620,000	24.1	2,987,390,000	31.1	1,234,770,000
Unaffiliated	1,165,020,000	16.0	1,202,300,000	12.5	37,280,000
Hindus	1,099,110,000	15.1	1,392,900,000	14.5	293,790,000
Buddhists	499,380,000	6.9	461,980,000	4.8	-37,400,000
Folk religions	418,280,000	5.7	440,950,000	4.6	22,670,000
Other religions	59,710,000	0.8	59,410,000	0.6	-290,000
Jews	14,270,000	0.2	16,370,000	0.2	2,100,000
World	7,284,640,000	100.0	9,615,760,000	100.0	2,331,120,000

Source: Pew Research Center demographic projections. See Methodology for details.
"The Changing Global Religious Landscape"
PEW RESEARCH CENTER

منبع: ۲۰۱۲، Pew Research Center

۴-۴- ادبیات: مفاخر، شعرا و اشعار، ضرب‌المثل

از آنجایی که در جهان کنونی سنت‌های شفاهی^۱ را عناصر زنده فرهنگی به حساب می‌آورند، می‌توان با تقویت این سنت‌ها و عناصر فرهنگی، ارتباطات را بیشتر کرد. وجود شعرای نامدار و مشترک میان ملت‌ها موجب نوعی وابستگی و حس نزدیکی فرهنگی میان ملت‌ها می‌شود. علاوه بر ادبیات و وجود شاعران، دیگر مفاخر مانند علما، ادبا، فیلسوفان و چهره‌های تاریخی مورد تحسین میان ملل، نشان‌دهنده وجود زمینه‌های مشترک فرهنگی است که هیچگاه نمی‌توان تأثیر این اشتراکات را در ایجاد پیوندهای مشترک میان ملت‌ها را نادیده گرفت. برخی از ظرفیت‌های مشترک ادبی مانند مشاهیر، مفاخر و ضرب‌المثل در جدول زیر ذکر شده است.

جدول شماره ۴- اشتراکات ادبی

نام کشور	مشاهیر و مفاخر	نمونه ضرب‌المثل مشترک
ترکیه	۱- مولانا (وجود ارامگاه وی در قونیه) ۲- شمس تبریزی	«آدم گرسنه دین و ایمان ندارد».
	۳- از شاعران معاصر که اشعار پارسی می‌سرایند می‌-	«قطره قطره جمع گردد»

۱. Oral Traditio سنت شفاهی به معنای ارزش‌ها و فرهنگ‌هایی است که به صورت شفاهی از نسلی به نسل دیگر منتقل شده است مانند تصنیف‌ها، سرودها، آهنگ‌ها، ضرب‌المثل‌ها و در مواردی داستان‌ها و ...

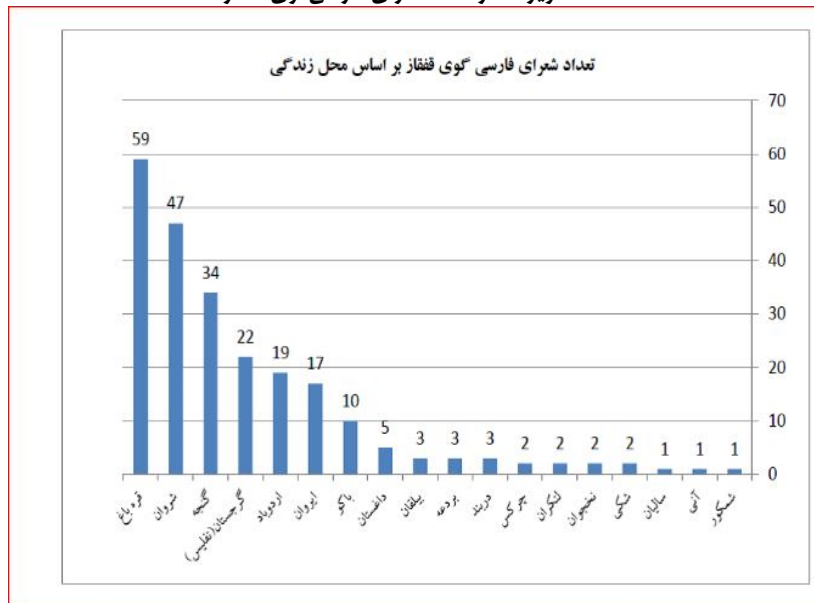
	توان شاعرانی همچون "نفعی ارزرومی" را نام برد. وانگهی دریا شود و ...	
عراق	۱- مقبره امیر کبیر و احمد شاه قاجار در نجف، آقامحمدخان، فتحعلی شاه و مظفرالدین شاه ۲- کتاب تحفه العراقرین خاقانی ۳- تأثیرگرفتن از حافظ و سعدی و مولانا، تأثیر حافظ بر شاعران عراقی به خصوص شاعران کرد که در کتابی تحت عنوان تأثیرپذیری شاعران کرد ایرانی و عراقی از حافظ به چاپ رسیده است.	«از چاله در آمدن و به چاه افتادن» و ...
افغانستان	۱- ابوریحان بیرونی، خواجه عبدالله انصاری(پیرهرات)، سنایی، جامی، ناصر خسرو قبادیانی که مقابر همه آنها در این کشور است.	«خرگه لیلی بلند و دست مجنون کوتاه است» و ...
پاکستان	۱- سید علی هجویری "در زمینه عرفان و صوفی-گری از نامداران این عرصه است و حلقه ارتباطی مهمی در ادبیات و عرفان دو کشور است. ۲- عارفان و بزرگان دین که از ایران به هند هجرت نمودند. مهم ترین این عرفا و بزرگان میرسیدعلی همدانی و عثمان علی هجویری است. ۳- ۶۰ تا ۷۰ درصد اشعار سروده اقبال لاهوری، شاعر ملی پاکستان به زبان فارسی است. (رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۹).	«عیسی به دین خود موسی به دین خود»، «جواب جاهلان باشد خاموشی» و ...
تاجیکستان	۱- رودکی ۲- تصاویر مشاهیر ایرانی بر روی اسکناس : مانند عکس میرسیدعلی همدانی که به سلطان العارفین یا علی ثانی، حضرت امیرجان و یا شاه همدانی نیز معروف است. همچنین روی اسکناس ۲۰ سامانی، تصویر ابوعلی سینا است. ۳- نام کتابخانه ملی تاجیکستان ابوالقاسم فردوسی است.	"دیوار شکسته الحذر" "از نو کیسه قرض نکن، قرض کنی هم خرج نکن" و ...

	<p>۴- گل نظر کلدی از شاعران معروف تاجیکی^۱ هست که قیصر امین پور مجموعه‌ای از اشعار وی را با نام زبان عاشقی به چاپ رسانید.</p> <p>۵- فیلم رودکی سرگذشت یک شاعر نیز در تاجیکستان ساخته شده است.</p> <p>۶- کتاب "۱۵" به زبان تاجیکی ترجمه و نشر داده شده است.</p>	
<p>در این کشور نیز ضرب‌المثل‌هایی با معانی مشترک وجود دارد.</p>	<p>۱- نظامی گنجوی، خاقانی، ظهیر فاریابی هستند. همچنین ملا محمد فضولی، بزرگترین شاعر ترکی آذربایجانی و شاعر سه زبانه‌ای است که تأثیر عمیقی در تاریخ ادبیات ترکی، عربی و فارسی داشته است.</p> <p>۲- همین می‌توان از مدیران موسسه فرهنگی خواجه نصیرالدین طوسی به نام‌های حسن ابلوچ و انور ابلوچ را نام برد (مصاحبه با بهبودی کارشناس آذربایجان در سازمان فرهنگ، ۱۳۹۹)</p>	<p>آذربایجان</p>
<p>« به منزل نرسد باری کج » و ...</p>	<p>۱- آرامگاه ابوالسعید ابوالخیر</p> <p>۲- مخدومقلی که پدر شعر ترکمن است.</p>	<p>ترکمنستان</p>
<p>«آب را در سرچشمه پیدا کن»، «شکم سیر گرسنه را هم سیر می‌بیند» و...</p>	<p>۱- سید عمادالدین نسیمی با دیوانی به زبان فارسی و ترکی و عربی باعث همگرایی بیشتر ادبی شده است.</p> <p>۲- وجود شاعران پارسی‌زبان مانند روستاوی، استفاده از کلمات و جملات فارسی در کتب قدیمی مانند این عبارات فارسی که با الفبای گرجی نوشته شده است: راست می‌گویی خجسته بانوگ و رسول پسر ایزد: «Raytmeboy xojasta bānug rasul»</p>	<p>گرجستان</p>

^۱ گل نظر گفته است که کعبه دین ما مکه و کعبه دل ما شیراز است.

	<p>psar zad»</p> <p>۳- کتاب پلنگینه پوش اثر شو تا روستاوی به اقتباس از شاهانامه فردوسی است. ()</p> <p>۴- تأثیرپذیری از نظم فارسی</p>	
ارمنستان	<p>۱- علاقه زیاد به فردوسی</p> <p>۲- وجود تعداد کثیری از شعرای پارسی گوی ارمنی چون آشفته ایروانی، آشوب ایروانی، فخری ایروانی، قابل ایروانی، قدسی ایروانی و ناظم ایروانی دلیلی آشکار بر علاقه ملت ارمنستان به زبان و ادب پارسی است.</p>	<p>«روباه دهانش به انگور نمی- رسد می گوید نارس است»</p> <p>«خورشید زیر ابر نمی ماند»</p> <p>و...</p>
قزاقستان	<p>۱- صفر عبدالله رئیس فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی</p> <p>۲- خواجه احمد یسوی (پیرترکستان، حضرت سلطان) (مصاحبه نویسنده با رایزن فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در آستانه، ۱۳۹۹).</p> <p>۳- ترجمه داستان رستم و سهراب و ...</p>	<p>«رودخانه را می توان متوقف کرد، زندگی را هرگز» و ...</p>
هند	<p>۱- موطن دوم شعرا و ادبای زبان فارسی بوده است.</p> <p>۲- وجود بیش از یک میلیون نسخه خطی فارسی در کتابخانه های مختلف هند</p> <p>۳- بیدل دهلوی شاعر پارسی گو،</p> <p>۴- وجود اشتراکاتی میان سبک هندی و پارسی</p> <p>۵- وجود آرامگاه قاضی نورالله شوشتری یا شهید ثالث (عالمی، ۱۳۹۱: ۵۸-۷۸)</p>	<p>«در کار خیر حاجت هیچ استخاره نیست» و ...</p> <p>(ریاض و همکاران، ۱۳۸۵: ۵۲-۵۴).</p>

تصویر شماره ۳- شعرای فارسی‌گوی قفقاز

منبع: زرینی، ۱۳۹۷

بر اساس بررسی صورت گرفته، وجود اشتراکات ادبی از مهم‌ترین ظرفیت‌های مشترک است. علاوه بر اشعار، مشاهیر و مفاخر، ضرب‌المثل نیز در گستره ادبیات از نقش و جایگاه والایی برخوردار است؛ به طوری که ارزش و اهمیت علمی و تاریخی آن از کتیبه‌ها و سنگ‌نوشته‌ها کمتر نیست. ضرب‌المثل‌ها پنجره‌ای به سوی فرهنگ هستند و این امر می‌تواند دریچه جدیدی را در تقویت روابط بگشاید. در کل ادبیات، دریچه‌ای مناسب برای تقویت اشتراکات ملت‌ها است (دهقانی باغی و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۱).

۴-۵- آداب و رسوم و جشن‌های مهم

در این قسمت سعی شده است بر دو آیین مهم به خصوص جشن نوروز تمرکز شود که به عنوان یکی از مهم‌ترین و قوی‌ترین عوامل مشترک فرهنگی در اکثر کشورهای مورد بررسی تلقی می‌شود.

نوروز جشنی کهن و فراملی است که پیوند تنگاتنگی با طبیعت، رویش دوباره و نو شدن همه هستی دارد و از همین روست که فراتر از هر مرز عقیدتی، جغرافیایی و سیاسی

می‌توان به آن پرداخت. با توجه به تصویب قطعنامه بین‌المللی توسط سازمان ملل برای عید نوروز به‌عنوان جشن بین‌المللی، انتظار می‌رود این آیین کهن که عامل وحدت در طول قرون و اعصار بوده، بتواند نقش خود را در پیوند فرهنگی کشورهای حوزه نوروز ایفا کند. دوازده کشور، عضو کشورهای هستند که نوروز در اعیاد رسمی آنها ثبت شده و آن‌را جشن می‌گیرند. می‌توان به کشورهای ایران، تاجیکستان، قرقیزستان، افغانستان، ترکمنستان، ارمنستان، قزاقستان، آذربایجان، عراق، ترکیه و پاکستان و برخی نقاط هند اشاره نمود که مردمان این کشورها به شکل‌های گوناگون این عید را جشن می‌گیرند، برای مثال در ترکیه نوروز با آداب و رسوم مختلفی از جمله جشن پایان زمستان، زمانی برای بیلاق و ... برگزار می‌شود. در عراق نیز نوروز به‌صورت خاصی با فرهنگ مدون و فرهنگ عامه مردم گره خورده است. در افغانستان در روز نوروز در مناطق مختلف به‌ویژه در زیارتگاه سخی در مزار شریف و نیز در شهر کابل جشن گرفته می‌شود (کریمی ریابی، ۱۳۹۷). در فرهنگ تاجیکی نیز مردم تاجیکستان همانند مردم ایران سفره نوروز می‌چینند (رحمانی، ۱۳۸۷: ۸۵). در تاجیکستان در برخی مناطق هفت سین و در مناطق دیگر هفت شین را گرامی می‌دارند. در آذربایجان همواره جشن نوروز با آداب و رسوم مربوط به این جشن برقرار است و بدین مناسبت پنج روز تعطیلی رسمی در نظر گرفته شده است. در ترکمنستان با تعطیلی دو روز به مناسبت نوروز این جشن با آداب و رسوم خاص خود انجام می‌گردد. در گرجستان نوروز را بیشتر با عنوان روز شانس جشن می‌گیرند و اهمیت خاصی برای آن قائل هستند. کشور ارمنستان نوروز را به‌عنوان یک جشن باستانی و بخشی از تمدن باستانی گرامی می‌دارند و در برخی مناطق با جمع شدن در کنار معابد قدیمی و باستانی آغاز بهار را جشن می‌گیرند. در قزاقستان با توجه به پیشینه این کشور و قرار گرفتن آن در محدوده ایران فرهنگی، نوروز را جشن ملی و همچون ایران، آغاز سال جدید می‌دانند و بسیار با شکوه برگزار می‌کنند و بدین مناسبت در این کشور آیین‌های مختلفی برگزار می‌شود.

بعد از نوروز، شب یلدا از دیگر جشن‌های مهم فرهنگی است. قدمت این جشن به حدود ۸۰۰۰ سال پیش برمی‌گردد. در ترکیه مراسم یلدا بیشتر توسط مهاجران مختلف برگزار می‌شود و جذابیت آداب و رسوم آن باعث گرایش برخی از مردمان بومی این کشور به این جشن شده است. در عراق جشن یلدا به مانند ایران، به‌خصوص در اقلیم

کردستان با جلال و شکوه خاصی جشن گرفته می‌شود. شب یلدا در میان ملت افغانستان به‌ویژه در ولایت «بلخ» از جایگاه خاصی برخوردار است و همراه با بسیاری از آداب مشابه آداب ایرانی مانند شب‌نشینی و شعرخوانی و... انجام می‌شود. مردم پاکستان بر اساس آیین‌های قدیمی خود در این شب به دعا و نیایش می‌پردازند. در این شب مراسمی همچون حمام زمستان، نان پختن و دورهمی دارند. در تاجیکستان با پخت برخی شیرینی‌هایی که به شکل حیوانات است این شب را گرمی می‌دارند. در آذربایجان این جشن تا حدودی به‌مانند گذشته صورت می‌گیرد و با آدابی همچون سفره یلدا و داستان خوانی جشن گرفته می‌شود. در ارمنستان گروهی از آریایی‌ها هستند که این آیین کهن را باور دارند و همچنان آن را به نکویی برگزار می‌کنند. در برخی کشورها مانند گرجستان و ترکمنستان و یا قزاقستان این جشن اگرچه به‌مانند جشن ملی و بومی برای مردمان آن‌ها نیست اما گرایش‌ها و علاقه زیادی به این جشن بزرگ و زیبا وجود دارد.

در هند جشن شروع زمستان به‌صورت پنج روزه، به نام دیوالی برگزار می‌شود که همزمان با جشن شب یلداست و برخی اقلیت‌ها مراسمی شبیه شب یلدا همراه با شعرخوانی برگزار می‌نمایند. همچنین در برخی کشورهای دیگر در جهان مانند روسیه، ژاپن، چین، کره، فیلیپین، تایلند و ویتنام این شب را گرمی و بزرگ می‌پندارند که این امر نشان‌دهنده همبستگی و اتحاد میان ملل گوناگون است و می‌تواند فرصتی مناسب جهت تقویت ارتباطات فرهنگی مورد استفاده و بهره‌برداری قرار گیرد (سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ۱۳۹۹).

۴-۶- موسیقی و فیلم

یکی از مهم‌ترین محورهایی که در حوزه فرهنگی توانسته است در میان ملت‌های مختلف نمایان شود، وجود گرایش‌ها مشابه به برخی موسیقی و فیلم‌ها از نظر محتوا و نوع آن می‌باشد که در میان کشورهای حوزه ایران فرهنگی به‌دلیل اشتراکات متعدد بسیار زیاد است.

ترکیه اشتراکات موسیقی و سینمایی زیادی با ایران دارد. برای مثال موسیقی علویه^۱

^۱ در این نوع موسیقی مخاطب کلام درون انسان است و انسان را به عبادت دعوت می‌کند و هیچگاه حالت لهو و لعب ندارد. در موسیقی خانقاه‌های ایرانی یا دراویش نیز مخاطب درون انسان است.

یک موسیقی عرفانی در ترکیه است و ارتباط نزدیکی با خانقاه‌های کردستان ایران دارد. نزدیکی نوعی ساز ترکی باغلاما با ساز تنبور ایران نیز از دیگر اشتراکات موسیقی در حوزه فرهنگ است (مصاحبه با اردال ارزینجان، ۱۳۹۵). همچنین می‌توان به آلبوم رهاوی کار مشترک موسیقی ایران و ترکیه اشاره کرد. عراق نزدیک‌ترین کشوری است که می‌توان در آن اشتراکات موسیقی و هنری زیادی را دید. به‌خصوص در مناطق کردستان عراق به کرات تشابهات سازهای ایرانی و یا ابزار آلات آن و همچنین برگزاری کنسرت‌های خوانندگان ایرانی را مشاهده کرد. افغانستان نیز در این وادی تشابهات و گرایشات زیادی دارد که می‌توان از آوازاها و آلبوم‌هایی همچون تا «آنسوی سمرقند» نام برد که در سبک پاپ توسط خواننده افغانی با نوازندگان ایرانی و افغانی منتشر شده است. همچنین موسیقی قوالی در پاکستان، هند و افغانستان رواج دارد که از نظر مضامین بسیار با موسیقی ایرانی مرتبط است؛ چراکه بیشتر مربوط به عرفان و مذهب است. موسیقی قوالی می‌تواند به‌سہولت با موسیقی ایرانی ترکیب شود و از طریق انتشار آلبوم‌ها و برگزاری کنسرت‌های مختلف موجب پیوندهای بیشتر فرهنگی شود. موسیقی آذربایجان با موسیقی ترکی به نام موسیقی آشیق که مخصوص استان تبریز و آذربایجان است اشتراکاتی فراوان دارد (خوش‌پناه و عباسی، ۱۳۹۵: ۵-۶). تاجیکستان با ایران ریشه‌های موسیقی مشترک دارد و همین امر به ایجاد زمینه‌های همکاری در این محور مانند برگزاری کنسرت مشترک میان شهرام ناظری و دولتمند خالف که هر دو اساتیدی بزرگ هستند کمک کرده است. این اشتراک به‌دلیل اشتراکات زبانی و ادبیاتی است. در ترکمنستان نیز به‌دلیل وجود زبان ترکی و ترکمنی می‌توان به تشابهات و گرایشات موسیقی با ناحیه خراسان شمالی ایران به‌مانند کشور آذربایجان اشاره کرد. برگزاری کنسرت‌های مشترک در این کشور نشان‌دهنده اشتراکات فرهنگی در این زمینه است. در کشور ارمنستان می‌توان از حضور خوانندگان ایرانی در مراسم مختلف و برگزاری کنسرت و جشنواره‌های مختلف سخن گفت که نشان از تمایلات این سرزمین به موسیقی ایرانی است.

وجود اشتراکات موسیقی در کشورهای منطقه و تمایل گروهی از مردمان هر کشور به موسیقی ایرانی، به‌عنوان یک ظرفیت پارادایماتیک فرهنگی است که می‌تواند فرصت مناسبی جهت ایجاد روابط پارادایماتیک و فعالیت‌های فرهنگی مشترک باشد. برای مثال برگزاری برخی مراسم، کنسرت‌ها، انتشار آلبوم‌ها و موسیقی مشترک میان کشورها به-

صورت گروهی یا انفرادی علاوه بر جنبه فرهنگی به‌مثابه یک فرصت اقتصادی برای حوزه هنری است. در این بین می‌توان از تصنیف بسیار زیبای «ساری گلین» نام برد که خواننده‌های مختلف در کشورهای منطقه همچون کشورهای گرجستان، آذربایجان، ایران، روسیه و قزاقستان این تصنیف را خوانده و منتشر کرده‌اند.

۴-۷- هنر و معماری

«هنر» زبان مشترک تمدن‌ها و فرهنگ‌هاست؛ به‌نحوی که می‌توان گفت گویاترین، زیباترین و جذاب‌ترین ابزار برای پیشبرد گفتگوها و دیپلماسی را در اختیار دارد. یکی از این ابزارها نسخه‌های خطی است (همایی، ۱۳۸۳: ۱۴ و صادق زاده وایقان، ۱۳۹۷: ۳۸). بیان شده که هنر هدیه دائم ملت ایران به تاریخ جهان بوده است. نویسنده‌ای به نام «استیون انسی‌مان» در خصوص نفوذ ایران و تمدن اروپا می‌گوید: «هنرهای مغرب که این همه از آن صحبت می‌شود هرگز بدون کمک و دستیاری ایران ترقی نمی‌کرد و رونق و شکوه نمی‌یافت». از شاخه‌های هنرهای تأثیرگذار در جهان پارچه‌بافی و بافندگی است که دائرةالمعارف بریتانیکا در خصوص صنعت بافندگی دروه ساسانی می‌نویسد: «نخستین تارهای ابریشم از ایران به مغرب زمین آمد و در آنجا به کار رفت.... و قدیمی‌ترین بافت ابریشمی، متعلق به دوره ساسانیان است». ابریشم و یا قالی‌های ایرانی و صادرات آن به کشورهای دیگر مانند یونان و سایر کشورهای اروپایی از دیگر تأثیرات و مزایای هنر ایران برای نفوذ در کشورهای دیگر بوده است. میناکاری و سفالگری مرصع از موارد دیگر است که خاص مردم ایران بوده و در کشورهای دیگر تأثیر گذاشته است. جام خسرو باشکوه-ترین نمونه این هنر والای ایرانی است. گفته شده که این هنر از همان آغاز پیدایش به چین برده شده و در آنجا مبداء و اساس هنر ملی گردیده است (قدیانی، ۱۳۸۱: ۱۴۶-۲۲۵).

بعد دیگر هنر ایران را باید در معماری جستجو کرد. تالبوت رایس^۱ نویسنده کتاب میراث ایران می‌نویسد «از لحاظ تاریخ هنر، میراث ایران به عالم بیزانس فوق‌العاده مهم است. می‌توان گفت ترقی و توسعه معماری بیزانس بدون نفوذ پیشین ایران امکان پذیر نبود» (قدیانی، ۱۳۸۱: ۴۳-۳۱) از اهمیت معماری ایران و تشابهات آن با برخی بناها و یا سبک معماری ایرانی می‌توان به موارد زیر استناد کرد.

^۱ Talbot Rice

جدول ۵- تشابهات معماری

نام کشور	تشابهات معماری
ترکیه	مسجد سپهسالار با ایاصوفیه، عالی قاپو و ...
عراق	حرمین الشریفین، طاق کسری، کتابخانه امیرالمومنین که توسط علامه امینی تبریزی ساخته شده است.
افغانستان	مسجد نه گنبد، منارجام مشترک با سبک معماری ساسانی، مسجد جامع گوهرشاد در هرات با مسجد جامع گوهرشاد در مشهد.
پاکستان	مسجد لاهور (از نظر کاشی، نقاشی و تزیین به سبک ایرانی است).
تاجیکستان	مدرسه خواجه مشهد، کاخ نوروز به سبک معماری ایرانی به خصوص در زمان باستان است.
آذربایجان	کاخ شیروان‌شاه، مسجد خلیل‌الله و .. نیز از سبک تزینتی معماری ایران استفاده شده است.
ارمنستان	مسجد - مدرسه کبود ایروان، شبیه به مسجد کبود تبریز است.
ترکمنستان	ارگ نساء نیز به‌طور واضحی سبک معماری ایرانی است.
قزاقستان	مقبره خواجه احمد یسوی که معمار آن خواجه حسین شیرازی بوده است در تزیین و ساخت آن از سبک معماری ایران استفاده کرده است.
هند	تاج محل، مقبره همایون، مسجد جامع در احمد آباد که اکثر این بناها توسط معماران ایرانی ساخته شده است. قطب‌مناره، مسجد ملک جهان، مسجد بیجاپور، مسجد بخارا و ... همه این آثار به تلفیقی از سبک معماری ایرانی را دارند.

منبع: سایت رسمی سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی (قسمت اطلاعات مربوط به هرکشور)، ۱۳۹۹.

سبک معماری ایرانی به میزان زیادی در سایر کشورهای منطقه به کار گرفته شده است که پروفیسور " سن پائولزی" در کتاب تأثیر معماری گنبد سلطانیه ایران در ساختمان گنبد سانت آماریا دلفیوره ایتالیا در مقدمه می‌گوید: « ایرانیان با پشتکار فراوان، ایمان و استعداد مدیترانه‌ای خود، ملتی بودند که فرم‌های خاص در ادبیات، هنر و شعر و نحوه تشکیل معماری کلاسیک، افکار و پدیده‌های فنی را به کشورهای دیگر صادر نمودند» (قدیانی، ۱۳۸۱: ۵۷-۵۸). بنابراین معماری رکن مهم اشتراکات و تشابهات هنری است.

۴-۸- علم و دانش

در عرصه علمی، در هر کشور وجود مراکز زبان‌شناسی و یا متخصصان زبان‌های مختلف در دانشگاه‌ها یا مراکز عملی، نشان‌دهنده وجود زمینه‌های روابط علمی و اکادمیک مشترک است. وجود کرسی‌های زبان فارسی، مراکز علمی و همچنین فعالیت ایران-

ظرفیت‌های فرهنگی پارادایلماسی فرامرزی کشورهای حوزه ایران فرهنگی.....

شناسان و اساتید برجسته در دانشگاه‌های معتبر هر کشور نمونه بارزی برای تایید وجود ظرفیت‌های پارادایلماتیک علمی در بین کشورهای منطقه است. این حوزه می‌تواند به-عنوان تدبیری برای نجات کرسی‌های زبان فارسی که در مرحله کمرنگ شدن قرار گرفته‌اند، در نظر گرفته شود. همچنین باعث افزایش تعاملات فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و گردشگری و سپس تعمیق روابط علمی و آکادمیک خواهد شد، جدول زیر اقدامات مربوط به کارهای علمی مشترک است.

جدول ۶: مراکز و کارهای علمی مشترک

نام کشور	نمونه کارهای علمی مشترک
ترکیه	همایش مشترک ترکیه و ایران سال ۱۳۹۵، همایش همگرایی ایران و ترکیه، طرح مشترک ایران و ترکیه در دانشگاه تبریز ۱۳۹۸
عراق	تفاهم‌نامه همکاری دانشگاه بابل و الکفیل و تهران، تعیین دانشگاه کردستان به‌عنوان مسئول کارگروه همکاری‌های علمی
تاجیکستان	اتاق ایران در دانشکده رادیو و تلویزیون، انستیتو زبان و ادبیات رودکی، اتاق مطبوعات ایران در دانشگاه ملی در دوشنبه
افغانستان	وجود سه دانشگاه پیام نور، آزاد و جامعه‌المصطفی، وجود دانشجویان افغانی در دانشگاه‌های ایرانی (برای مثال در سیستان و بلوچستان حدود ۱۰۰ دانشجوی افغانی وجود دارد.)
پاکستان	امضای تفاهم‌نامه‌های مشترک بین دانشگاه بوعلی و لاهور و چولستان، دانشگاه پیام نور و پنجاب، همکاری دانشگاه مراغه و بهاء‌الدین زکریا
آذربایجان	گنجاندن قانون مجازات اسلامی در کتاب حقوق در دانشگاه‌های دولتی
ارمنستان	تدریس زبان فارسی و تاریخ ایران و ایجاد کرسی در دانشگاه دولتی در ایروان
قزاقستان	وجود اولین کرسی زبان فارسی در دانشگاه فارابی در سال ۱۳۶۸
هند	وجود بیش از ۵۰ بخش زبان فارسی در دانشگاه‌ها، انجمن اخوت الاسلامیه ایرانی
گرجستان	وجود مرکز ایران‌شناسی در دانشگاه تغلیس
ترکمنستان	فعالیت و پذیرش دانشجو البته به‌صورت محدود در دانشگاه مخدومقلی، تدریس زبان فارسی در دانشگاه دولت محد آزادی

منابع: وزارت علوم (۱۳۹۸)، سایت رسمی سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی (قسمت اطلاعات مربوط به هر

کشور) و صیادی، ۱۳۹۳: صفحه اول.

نتیجه‌گیری

پس از بررسی جامع در خصوص ظرفیت‌های فرهنگی پارادایلماتیک میان کشورهای حوزه ایران فرهنگی، وجود حداکثری تا حداقلی زمینه‌های مشترک فرهنگی در بین کشورهای منطقه آشکار گردید. با وجود این اشتراکات تاریخی و فرهنگی فراوان، نیاز است تا تلاش جدی‌تری در خصوص زنده نگه داشتن روابط فرهنگی انجام گیرد که از یکی از این راه‌ها ایجاد و برقراری روابط پارادایلماتیک فرامرزی فرهنگی است. کنشگران می‌توانند با توانایی و ظرفیت‌های خاص خود در قالب چارچوب‌ها، مقررات ملی و قوانین وضع شده به فعالیت فرهنگی بپردازند و اینگونه فعالیت‌ها منجر به تقویت و محکم‌تر کردن روابط می‌شود. بی‌تردید پس از برقراری ارتباطات فرهنگی، ناخودآگاه زمینه‌های شکل‌گیری روابط اقتصادی نیز فراهم خواهد شد و این مورد فرصتی برای افزایش و تقویت توان و قدرت ملی یک کشور است چراکه زمانی که ملت‌ها تمایل به روابط و همگرایی داشته باشند به نظر نمی‌رسد بتوان این همگرایی و میل به ارتباط را با هر ترفند سیاسی و رقابتی از ریشه برچید. مگر آنکه مخالفان اینگونه روابط تمرکز و تلاشی وافر برای تفرقه‌افکنی فرهنگی در بین ملت‌های مشترک نمایند که نمونه بارز آن تروریسم فرهنگی و تخریبات فرهنگی و صدور ارزش‌های فرهنگی بیگانه به درون جوامع است.

در بررسی صورت گرفته ثابت شد که ویژگی تکرر در عین وحدت از گذشته تا کنون در فرهنگ و تمدن ایرانی بوده است و منجر به روحی واحد در سرتاسر فرهنگ ایرانی شده است. در این پژوهش به سنجش ظرفیت‌های پارادایلماسی فرهنگی کشورهای حوزه ایران فرهنگی پرداخته شد و این نتیجه به دست آمد که مذهب، زبان، هنر و ادبیات، شعر، آداب و رسوم، معماری، صنایع دستی و ظرفیت‌های علم و دانش از عناصر اصلی فرهنگ ایران هستند که به‌عنوان ظرفیت‌های فرهنگی پارادایلماتیک نیز در مسیر فعالیت کنشگران فروملی می‌توانند مورد بهره‌برداری قرار بگیرند.

منابع

- ابراهیمی ترکمان، ابوذری (۱۳۸۵). پرتال جامع علوم انسانی، ماهنامه ایراس، شماره ۱۴.
- اشرفی، مرتضی (۱۳۹۵). حضور ۶۰۰ هزار مسلمان در کشور ۴ میلیونی گرجستان، سرمایه‌گذاری گسترده ترکیه در این کشور، خبرگزاری رسمی حوزه، کد خبر ۴۰۷۲۷۳.
- بهبودی، علیرضا (۱۳۹۹). کارشناس توسعه روابط فرهنگی آذربایجان در سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ساختمان شماره یک، ۷ تیرماه، ساعت ۱۰ صبح.
- پورمنفرد، مهدی (۱۳۹۹). کارشناس توسعه روابط فرهنگی گرجستان در سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ساختمان شماره یک، ۷ تیرماه، ساعت ۱۱ صبح.
- تاشتان، عبدالوهاب (۱۳۸۵). دین در جمهوری آذربایجان، ماهنامه ایراس، شماره ۱۵.
- جعفری ولدانی، اصغر (۱۳۷۱). کانون بحران در خلیج فارس، تهران: انتشارات موسسه کیهان.
- جمعیت شیعیان جهانی (World Shia Muslims Population ۲۰۲۰). قابل دسترسی است در <http://shianumbers.com/shia-muslims-population.html>، ۱۳۹۹/۶/۳۰.
- حسینی، سیدعلی (۱۳۹۹). ریزن پیشین فرهنگی ایران در کشورهای عربی مانند مصر، عراق، عمان و مترجم کتاب‌های عربی، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ساختمان شماره یک، ۷ تیرماه، ساعت ۲ بعدازظهر.
- حیدری، محمدرضا (۱۳۸۵). تاجیکستان از دوری تا دوستی نگاهی به مناسبات، فرهنگی ایران و تاجیکستان به مناسبت سفر ریاست محترم جمهوری، روزنامه کیهان، چارشنبه، ۴ مرداد، شماره ۱۸۵۷۶.
- خوش‌پناه، سودا و جدیری عباسی، محمد (۱۴۰۰). طراحی سرای موسیقی در شهر تبریز با توجه به فرهنگ غنی شهر از لحاظ موسیقی آذربایجانی (عاشق‌لار)، اولین کنفرانس علمی آینده مهندسی و تکنولوژی، دانشگاه علم و فرهنگ، ۷ اسفند ۱۳۹۵.
- دهشیری، محمد رضا (۱۳۹۲). «پارادایم‌های در عصر جهانی شدن: بررسی موردی دیپلماسی شهری»، فصلنامه‌ی مطالعات راهبردی جهانی شدن، دوره‌ی چهارم، شماره‌ی ۱۳، زمستان ۱۳۹۲. صص ۳۴ تا ۵۴.
- دهقانی باغی، آسیه و رضایی منش، بهروز و رشیدی، محبوبه (۱۳۹۷). فرهنگ

سازمانی در آینه ضرب‌المثل‌های فارسی، فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت سازمان‌های دولتی، دوره ۶، شماره ۳، تابستان، صص ۳۱-۴۸.

رحمانی، محمد (۱۳۸۷). بررسی مشترکات جغرافیای تاریخی فرهنگی، اجتماعی کشورهای ایران و تاجیکستان، فصلنامه چشم‌انداز جغرافیایی، سال سوم، شماره ۶، بهار و تابستان، صص ۷۳۰-۹۴.

ریاض، محمد و ریاحی، محمدامین و حکیمیان و همکاران (۱۳۸۴). زین قند پارسی، مترجم محمدعلی صوتی، تهران، نشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. زینینی، حسین (۱۳۹۷). گستره زبان و ادب فارسی در قفقاز، تهران، مرکز مطالعات اوراسیا.

زیرک، محمد عیسی (۱۳۹۹). کارشناس کشور ترکمنستان، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ساختمان شماره یک، ۱۵ تیرماه، ساعت ۱۱ صبح.

شیخ زین‌الدین، مسعود (۱۳۹۹)، رایزن فرهنگی ایران در آستانه، ساختمان شماره یک فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ۱۵ تیرماه، ساعت ۱۲ ظهر.

شبکه اطلاع رسانی افغانستان، اقوام در افغانستان، قابل دسترسی در <http://www.afghanpaper.com/info/joghrafia/aghvam.htm>، ۱۳۹۹/۵/۲۸.

سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی (اطلاعات موجود مربوط به هر کشور)، ۱۳۹۹، قابل دسترسی است در <https://www.icro.ir>، ۱۳۹۹/۶/۳۰.

سایت جهانی قومیت و اقلیت‌ها

World Directory Of Minorities And Indigenous People، قابل دسترسی

است در <https://minorityrights.org/directory>، ۱۳۹۹/۶/۳۰.

ستاری، (۱۳۹۹). کارشناس کشور قزاقستان در سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ساختمان شماره یک، ۱۵ تیرماه، ساعت ۱۰ صبح.

صادق‌زاده وایقان، علی (۱۳۹۷). واکاوی نقش اشتراکات نسخه‌های خطی اسلامی در تقویت و تحکیم روابط ایران و عراق به‌عنوان تمدن میراث مکتوب مشترک دینی، فرهنگی، علمی و هنری، کتابداری و اطلاع رسانی، جلد ۲۱، شماره ۴، صص ۳۲-۶۴.

صفرخوانی، حسن (۱۳۹۶). رایزن فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در ترکیه، مصاحبه با مجله دیپلماتیک آبرور، مرداد ماه، ۱۳۹۹/۶/۳۰.

- صیادی، زهرا (۱۳۹۳). بسترهای معنوی و فرهنگی، زیربنای پیوندهای ایران و جمهوری آذربایجان، خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، کد خبر ۸۱۳۸۷۲۴۶، ۲۴ آبان ماه، قابل دسترسی است در <https://www.irna.ir/news/>
- طباطبایی راد، سیدجواد (۱۳۹۹). کارشناس کشور ارمنستان در سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ساختمان شماره یک، ۲۱ مردادماه، ساعت ۱۰ صبح.
- عابدی، (۱۳۹۹). وابسته فرهنگی ایران در دهلی نو و کارشناس کشور هند، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ساختمان شماره یک، ۲۱ مرداد ماه، ساعت ۳۰: ۱۱ صبح.
- عالمی، احمد (۱۳۹۱). سرپرست رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران هند، آشنایی با کشور هندوستان، خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران.
- عزتی، عزت‌الله و احمدی‌سیلوه، جمال (۱۳۸۹). تحلیل فضایی بحران قومیت در خاورمیانه (مطالعه موردی کردهای ایران)، فصلنامه علمی و پژوهشی جغرافیای انسانی، سال دوم، شماره دوم، صص ۱۴-۲۸.
- قدیانی، عباس (۱۳۸۱). تأثیر فرهنگ و تمدن ایران در جهان، تهران، چاپ کامران
- کتاب سبز قزاقستان، ابولحسنی، صالح (۱۳۷۶). دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت خارجه.
- کتاب سبز ازبکستان، چرمی، داوود (۱۳۷۵). دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت خارجه.
- کتاب سبز ارمنستان، روشندل، جلیل و قلی‌پور، رافیک (۱۳۷۷). دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت خارجه.
- کتاب سبز ترکمنستان، سارلی، اراز محمد (۱۳۷۹). دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت خارجه.
- کتاب سبز افغانستان، علی‌آبادی، علیرضا (۱۳۷۲). دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- کتاب سبز ترکیه، قاسمی، صابر (۱۳۷۴). دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- کتاب سبز آذربایجان، (۱۳۸۹). دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.

- کتاب سبز تاجیکستان (۱۳۸۷)، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- کتاب سبز پاکستان (۱۳۸۷)، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- کریمی ریابی، الهه (۱۳۹۷). نوروژ و همگرایی فرهنگی، ایراس، مؤسسه مطالعات ایران و اوراسیا، تهران، فرهنگ و هنر.
- کشیشان، آرموند (۱۳۸۴). واژه‌های ارمنی و فرهنگ ریشه شناختی زبان ارمنی، نامه فرهنگستان، دوره ۷، شماره ۳ (پیاپی ۲۷)، ۱۰۸-۱۱۶.
- گزارش نماینده جامعه المصطفی (ص) در جمهوری ترکمنستان (۱۳۹۳). پژوهشگاه بین المللی المصطفی (ص)، پژوهشکده مطالعات منطقه‌ای
- لطفی، حیدر (۱۳۹۴). تحلیل ژئوپولتیکی ایران و افغانستان، فصلنامه خراسان بزرگ، سال ششم، شماره نوزده.
- مصاحبه روزنامه ایران با اردال ارزینجان نوازنده سرشناس ساز باغلاما، اشراکات موسیقی ایران و ترکیه، آخرین بازدید ۲۹ خرداد ۱۳۹۹، قابل دسترسی است در <http://www.ion.ir/news/۱۹۴۸۰۳/>، ۱۳۹۹/۵/۲۸.
- میرفخرایی، سیدحسن و فیروزمندی‌بندی، مجید (۱۳۹۵). دیپلماسی فرهنگی ایران در آسیای مرکزی و قفقاز: فرصت‌ها و چالش‌ها، فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۰، شماره ۲، پاییز و زمستان، صص ۴۳۳-۴۴۸.
- ناصری داودی، عبدالمجید و احمدی، محمد امین (۱۳۸۴). پژوهش‌های دینی افغانستان و آینده، مجله پژوهه، پایگاه اطلاع رسانی حوزه، شماره ۱۱، فروردین و اردیبهشت ماه،
- نجفی سیار، رحمان و علی‌پور، عباس (۱۳۹۲). کشتار سازمان یافته شیعیان در پاکستان (علل، اهداف و بازیگران)، فصلنامه آفاق امنیت، سال ششم، شماره ۲۰، صص ۱۰۹-۱۳۶.
- وثوقی، منصور و آرام، هاشم و سلمانی، گودرز (۱۳۹۱). بررسی موانع ساختاری جهت شکل‌گیری و ارتقاء توسعه فرهنگی در ایران: چالش‌ها و راهکارها، مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال چهارم، شماره سوم، تابستان، صص ۸۲-۹۶.

ظرفیت‌های فرهنگی پارادایلماسی فرامرزی کشورهای حوزه ایران فرهنگی.....

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (۱۳۹۸). برنامه حمایت از طرح‌های مشترک علمی ایران و ترکیه عملیاتی شد، کد خبر ۴۸۷۸۰، قابل دسترسی است در <https://www.msrt.ir/fa/news/۴۸۷۸۰/>. ۱۳۹۹/۵/۲۸.

همایی، جلیل (۱۳۸۳). مخاطب اثر هنری در عرصه گفتگوی تمدن‌ها، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد پژوهش هنر، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز، دانشکده هنر و معماری.

- Analytical report 'Results of the ۲۰۰۹ National population census of the Republic of Kazakhstan' (۲۰۱۱), THE AGENCY ON STATISTICS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN, A. A. Smailov/Astana, ۲۰۱۱ – ۶۴
- Hocking, brain (۱۹۹۳). Localizing Foreign Policy: Non-Central Governments and Multilayered Diplomacy. New York: St. Martin's, ۱۹۹۳. ۲۴۹p.
- Kuznetsov, Alexander (۲۰۱۵). *Theory and Practice of Para Diplomacy: Subnational Governments in International affairs.*
- Martinez, Roberto (۲۰۱۷). Development of Paradiplomacy in North America, Norteamérica, Revista Académica Del CISAN-UNAM, ۱۲(۲).
- Pew research center, religion and public life (۲۰۱۵). The changing global religious landscape. it is available on <https://www.pewforum.org/۲۰۱۵/۰۴/۰۲/religious-projections-۲۰۱۰-۲۰۵۰/>
- Way, Niobe, Carlos, Santos, Erika Y. Niwa (۲۰۰۸). To be or not to be: New DIRECTIONS FOR CHILD AND ADOLESCENT, no. ۱۲۰, .Wiley periodicals, Inc.
- Zamorano, Mariano martin and Rodriguez Morato, Arturo (۲۰۱۹). Cultural policy in Ibero- America, international journal of cultural policy.
- TRT, ۲۰۱۷۱
<https://www.trt.net.tr/persian/brnmh-h/۲۰۱۷/۰۲/۲۷/khwrmynh-z-dydgh-trkhyh-mwq-yt-jtm-y-w-sysy-trkhmn-dr-rq-۶۸۰۹۶۴>
- United nation development program (۲۰۰۴). Its avillabe on www.undp.org